

Слабко С.М.

Класичний приватний університет

Ломоносова Л.Б.

ПВНЗ «Кропивницький інститут державного та муніципального управління»

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ МЕТОДУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОМПЛЕКСНОЇ ГАЛУЗІ ПРАВА

Стаття присвячена дослідженню проблемних аспектів визначення методу правового регулювання комплексної галузі права. Проаналізовані наукові підходи теоретиків права та фахівців із галузевих юридичних наук щодо місця комплексних галузей права в системі права й визначення методу комплексної галузі права. Одні науковці обґрунтовують позиції щодо доцільності існування комплексних галузей права, інші заперечують наявність такого елемента системи права. Автори підтримують думку про запровадження такого елемента системи права, як міжгалузевий комплекс. У питанні визначення методу правового регулювання наводяться як взірці напрацювання фахівців у галузі господарського права, які на підставі філософських постулатів знайшли можливість у єдиному методі поєднати два протилежні методи, знайшовши «серединний» або «третій» елемент, який володіє якостями, що знімають суперечності. Сформульовані концептуальні засади щодо вирішення названих проблемних питань. До галузі права варто зараховувати таку сукупність правових норм, що регулюють певну сферу специфічних відносин, як предмет цієї галузі права за допомогою єдиного (або домінуючого) методу правового регулювання (цивільне, адміністративне, кримінальне, господарське тощо). Якщо можна виділити специфічне коло суспільних відносин, але їх регулювання здійснюється поєднанням різних методів (серед яких не можна виділити домінуючий), таку сукупність норм варто визначати як комплексну галузь (аграрне тощо). Коли відносини в певній сфері не мають принципової специфіки (підпадають під характеристику інших галузевих відносин, наприклад, відносини у сфері охорони здоров'я, освіти тощо), вони мають становити предмет вторинного (похідного) утворення системи права – міжгалузевого комплексу з поєднанням під час правового регулювання відповідних галузевих методів.

Ключові слова: метод правового регулювання, галузь права, комплекс, предмет правового регулювання, правові відносини.

Постановка проблеми. Розвиток теоретико-правової науки має здійснюватися в напрямі фундаменталізації, що насамперед передбачає визначення загальних закономірностей, розроблення загальних понять, котрі мали б методологічне значення для галузевих юридичних наук. На сучасному етапі актуалізується завдання з оновлення змісту всієї юриспруденції, переорієнтації на дослідження державно-правової реальності під кутом загальноновизнаних взірців демократії, функціонування соціальної та правової державності, механізмів забезпечення й захисту прав і свобод людини [1, с. 7]. У цих умовах набуває вагомого значення дослідження методологічних проблем правової науки. Тим більше теорія держави і права весь час намагається розширити горизонт наукового пізнання, виробити нові категорії, поняття для обґрунтування певних явищ, процесів. Одним

із таких понять є «комплексна галузь права», що введено професором В.К. Райхером у праці «Общественно-исторические типы страхования» [2]. З того часу серед науковців тривають дискусії з приводу як існування такого елемента системи права, так і щодо визначення методу комплексної галузі права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику щодо місця комплексних галузей права в системі права та визначення методу правового регулювання загалом і комплексних галузей права зокрема досліджували вітчизняні та зарубіжні теоретики права, фахівці з галузевих юридичних наук минулого й сьогодення. Теоретичну базу нашого дослідження становлять праці О.П. Віхрова, Т.С. Ківалової, В.К. Мамутова, В.К. Райхера, М.В. Саннікової, О.Ф. Скакун, С.Г. Стеценка,

В.П. Хряпченка, Ю.С. Шемшученка та ін. Наявність різних підходів до вирішення означених питань потребує подальшого дослідження, глибокого й усебічного осмислення, обґрунтування, пропонування оптимального варіанта, спираючись на фундаментальні засади теоретико-правової науки.

Постановка завдання. Мета статті – на підставі аналізу численних наукових підходів щодо місця комплексних галузей права в системі права та визначення методу комплексної галузі права формулювання концептуальних засад з означених проблемних питань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування комплексної галузі права зумовлено насамперед ускладненням суспільного життя, посиленням міжгалузевих зв'язків, зростанням потреби в інтеграції суспільних відносин і має на меті ефективніше регулювати правові відносини у відповідних сферах.

Проте й теоретики права, і фахівці з галузевих юридичних наук обґрунтовують різні, навіть протилежні позиції щодо місця комплексної галузі права в системі права. Узагальнення цих підходів з викладенням основних положень надано в статті В.П. Хряпченка «Розуміння комплексних галузей українського права» [3].

Наша позиція базується на загальновідомому положенні, що критеріями побудови системи права є предмет (матеріальний критерій) і метод (юридичний критерій) правового регулювання. Предмет правового регулювання – це сукупність якісно однорідних суспільних відносин, урегульованих нормами права. Він указує, на яку групу суспільних відносин спрямований вплив норм права. Це дає змогу узагальнити норми права, які регулюють певне коло суспільних відносин, у галузь права. Відмежування предмета правового регулювання однієї галузі від іншої здійснюється на основі виявлення якісної однорідності елементів, що його становлять, суб'єктів, об'єктів, змісту, динамічних факторів. Предмет правового регулювання розглядають як головний, визначальний критерій системи права. Його доповнює метод правового регулювання – це сукупність прийомів і способів владного впливу держави на суспільні відносини [4, с. 252, 254].

Тобто якщо в певній сфері можна виокремити насамперед предмет правового регулювання, то таку сукупність норм варто виділити в галузь права, якщо ні, тобто ці відносини мають якусь уже наявну природу (наприклад, є цивільними, адміністративними тощо), то треба говорити

про наявність вторинного/похідного утворення (наприклад, міжгалузевого комплексу).

Тому серед восьми підходів, що виділив В.П. Хряпченко щодо сутності та місця в системі права комплексних галузей, найбільш прийнятною вважаємо позицію Ю.С. Шемшученка, який виділяє профільні, спеціальні й комплексні галузі права. За його визначенням, профільні галузі – це галузі права, що характеризуються чітким предметом і методом правового регулювання (норми конституційного, цивільного, адміністративного, кримінального, кримінально-процесуального та цивільно-процесуального права); спеціальні галузі – це галузі права, що утворилися на основі інститутів чи підгалузей профільних галузей права згідно з першим законом діалектики (нагадаємо три закони діалектики: взаємного переходу кількісних і якісних змін, єдності й боротьби протилежностей, заперечення заперечення – *прим. авт.*): сімейне право, яке було підгалуззю цивільного права, трудове, фінансове, які були підгалуззю адміністративного права, виправно-трудове право і право соціального забезпечення, які були правовими інститутами; комплексні галузі – це галузі права, що утворилися на межі профільних чи спеціальних галузей права й характеризуються чітким предметом правового регулювання та комбінованим методом (у цьому випадку комбінований метод полягає в поєднанні імперативного й диспозитивного методів). До комплексних галузей права належать аграрне, екологічне, господарське право (наприклад, господарське право поєднує методи адміністративного й цивільного права) [5, с. 56].

Прихильники такого виокремлення наводять на користь своєї точки зору вагомі та обґрунтовані аргументи, виходячи з низки об'єктивних факторів: ускладнення суспільних відносин, необхідність уніфікації вітчизняного законодавства відповідно до міжнародних норм і стандартів, поява та активний розвиток нових груп відносин, що потребують нормативної регламентації, тощо. До того ж роль комплексних утворень у системі права є важливою, оскільки дає змогу окреслити певний аспект суспільних відносин, а застосування правової категорії «галузь права» з метою позначення таких утворень є виключно наслідком складності й багатоаспектності юридичної термінології, застосування якої досить часто здійснюється без ґрунтовного аналізу напрацювань теорії правової науки [6, с. 111–112].

Аналізуючи теоретичні обґрунтування правників – фахівців у різних сферах суспільного

життя – щодо виокремлення комплексних галузей права, констатуємо, що ними в основному формулюється предмет як сукупність специфічних суспільних відносин і метод, що поєднує методи основних галузей.

Так, М.М. Чабаненко стверджує, що «предметом регулювання аграрного права є аграрні відносини. Їх слід розглядати як сукупність органічно пов'язаних агровиробничих, земельних, майнових, трудових, організаційно-управлінських відносин, що виникають у сфері сільсько-господарського виробництва за участю аграрних товаровиробників» [7, с. 239]. Тобто, виходячи зі слів автора, певна специфічність аграрних правовідносин полягає лише в особливому поєднанні норм різних галузей права та їх інститутів, критерієм якого є наявність елементів механізму правового регулювання сфери сільськогосподарського виробництва. Метод аграрного права становить комплекс методів, що регулюють перелічені відносини.

Автори підручника «Медичне право України» визначають, що предмет медичного права – це суспільні відносини, що виникають у процесі здійснення медичної діяльності. У свою чергу, під медичною діяльністю необхідно розуміти комплексну систему, що включає організацію надання громадянам медичної допомоги, її безпосереднє надання в рамках діагностичних, лікувальних і профілактичних заходів, а також контроль якості медичних послуг, що надаються [8, с. 7]. Методи медичного права – це сукупність правових способів, за допомогою яких відбувається регулювання суспільних відносин, що входять до предмета медичного права. Ураховуючи, що адміністративно-правовому методу властиві відносини влади-підпорядкування за рахунок наявності як сторони правовідносин уповноваженого органу держави, а цивільно-правовому методу властива рівність сторін правовідносин, необхідно відмітити комплексне використання в медичному праві методів правового регулювання. Як використання адміністративно-правового методу в правовому регулюванні суспільних відносин у сфері медицини можна навести приклад організації й управління в системі охорони здоров'я, коли керівники вищих органів управління охорони здоров'я взаємодіють із підпорядкованими ним представниками лікувально-профілактичних установ. Водночас правові відносини між пацієнтом і лікарем під час надання медичної допомоги регулюються за допомогою цивільно-правового методу, проявом чого слугує рівність суб'єктів правовідно-

син і можливість самостійного визначення своєї поведінки [8, с. 9].

Разом із тим зустрічаємо публікації, де обгрунтовується позиція щодо заперечення існування аграрного права як галузі права, а тільки як галузі законодавства [6, с. 113]; щодо розгляду медичного права як частини права охорони здоров'я, а не окремої галузі, господарської, цивільної, адміністративної природи медичної діяльності, що корелюється з характеристикою правових відносин у сфері медицини (охорони здоров'я) [9].

Зовсім інший підхід до формулювання методу правового регулювання комплексної галузі права й такий, що визначає певну концепцію, напрацьований наукою господарського права та викладений у підручнику «Господарське право» під редакцією В.К. Мамутова [10]. Єдності господарського права та законодавства має відповідати єдність методу господарсько-правового регулювання. Єдиний (цілісний) метод дає можливість успішно вирішувати завдання узгодженості господарсько-правових норм, створює міцну юридичну базу для виконання господарським законодавством його важливої ролі в зміцненні господарського порядку.

У науці господарського права спочатку виражався сумнів у необхідності єдиного методу. Уважалось, що в цьому праві повинні поєднуватися диспозитивний метод, тобто автономних рішень (що включає, у свою чергу, методи узгодження й дозволу), імперативний метод, тобто обов'язкових приписів (що складається з методів наказу та заборони), і метод рекомендацій. Причому малося на увазі, що застосування того чи іншого методу зумовлено видом регульованих відносин. Якщо, наприклад, мова йшла про вертикальні відносини, то зазвичай уважалось, що там повинен застосовуватися лише метод обов'язкових приписів. Такий підхід не відповідав ідеї єдності господарських відносин як предмету господарського права, сферу яких, відповідно до ч. 4 ст. 3 Господарського кодексу України, становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини [11].

Як і будь-який інший галузевий метод, єдиний метод господарського права має визначати загальне правове становище («взаємне розташування») суб'єктів регульованих відносин. При цьому юридичне становище суб'єктів господарської діяльності має визначатися не стільки структурою системи господарських відносин (тобто наявністю в них горизонтальних і вертикальних

зв'язків), скільки спільною метою системи. Тим самим метод буде сприяти вирішенню завдання узгодження приватних інтересів різних суб'єктів господарювання з інтересами всього суспільства.

З філософського погляду диспозитивний та імперативний методи є протилежностями, антиноміями. До того ж відомо, що спроби прямого з'єднання цих протилежностей успіху не приносять, бо одна протилежність здатна знищити або поглинути іншу. Однак у філософській науці ще в гегелівські часи була поставлена проблема «зняття» протиріч і поєднання протилежностей. Тоді ж народилася дійсно геніальна ідея: якщо якісь елементи є протилежностями та їх пряме зіставлення позитивного результату не дає, то вирішити протиріччя можна за допомогою залучення «серединного» або «третього» елемента, який володіє якостями, що знімають суперечності. У наш час можна знайти кілька міждисциплінарних напрямів (синергетика, системізм, кентавристика тощо), у рамках яких отримані позитивні результати від «поєднання непокєднуваного» в різних сферах життя. Так чому ж не спиратися на ці наукові досягнення й під час вирішення юридичних проблем, у яких накопичилося чимало протилежностей і протиріч? І тут ці протилежності можуть не виключати, а доповнювати один одного. Варто зауважити, що українському менталітету взагалі властива гармонізація будь-яких несумісних на перший погляд життєвих явищ (матеріального й духовного, реального та ірреального, звичайного й надприродного, епікурейського й пуританського тощо). Саме на цьому ґрунті виникло відоме у світі художньо-культурне явище українське бароко [13].

Таким «третім» елементом для визначення методу господарського права став суспільний господарський порядок – панівний у суспільстві уклад матеріального виробництва, заснований на положеннях Конституції, нормах права, моральних принципах, ділових правилах і звичаях, схвалених вищої законодавчою владою в стратегічних економічних рішеннях, що забезпечує гармонізацію приватних і публічних інтересів, створює партнерські та доброякісні взаємовідносини в господарюванні. Саме цей термін відображає особливості формування в Україні економіки змішаного типу, де знайшли своє гармонійне поєднання публічно-правове (державне) і приватноправове (ринкове) регулювання господарської діяльності.

На підставі вищевикладеного єдиний метод господарського права – метод рівного підпорядкування всіх суб'єктів господарських відносин

суспільному (у Господарському кодексі України – правовому) господарському порядку. Підкреслимо, що мова тут йде не про рівність або підпорядкуванні суб'єктів один щодо одного (що властиво, відповідно, цивільно-правовому та адміністративно-правовому методам), а про рівне підпорядкуванні «третьому» елементу – порядку [10, с. 27–32].

Отже, метод господарсько-правового регулювання складний. Він ґрунтується на поєднанні елементів загальнодозвільності в межах закону («дозволено все, що не заборонено законом») і зобов'язальності згідно із законодавством («суб'єкти господарювання повинні вчиняти те, що на них покладено законом»). Під час регулювання господарської діяльності законодавець використовує обидва елементи в різних пропорціях залежно від виду конкретного господарського відношення. Як доповнення зазначених елементів у правовому регулюванні господарських відносин застосовуються також метод рекомендацій. Рекомендаційні норми не зобов'язують суб'єкта господарювання до певної правової поведінки, але вказують на неї як на бажану й доцільну, а в низці випадків і позитивно стимулюють її. Усі вказані елементи об'єднані (інтегровані) в єдиному ключовому методі господарського права, сутність якого полягає в підпорядкуванні всіх учасників господарської діяльності громадському (суспільному, правовому – прим. авт.) господарському порядку [12, с. 7].

Висновки. Теоретико-правова та галузеві юридичні науки не виробили єдиного підходу до визначення місця комплексних галузей права в системі права, а також методу комплексної галузі права. З огляду на фундаментальні положення теорії права, вважається за доцільне керуватися такими засадами. До галузі права варто зарахувати таку сукупність правових норм, що регулюють певну сферу специфічних відносин як предмет цієї галузі права за допомогою єдиного (або домінуючого) методу правового регулювання (цивільне, адміністративне, кримінальне, господарське тощо). Якщо можна виділити специфічне коло суспільних відносин, але їх регулювання здійснюється поєднанням різних методів (серед яких не можна виділити домінуючий), таку сукупність норм варто визначати як комплексну галузь (аграрне тощо). Коли відносини в певній сфері не мають принципової специфіки (підпадають під характеристику інших галузевих відносин, наприклад, відносини у сфері охорони здоров'я, освіти тощо), вони мають становити предмет вторинного (похідного) утворення системи права – міжгалузевого комплексу з поєднанням під час правового регулювання відповідних галузевих методів.

Список літератури:

1. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. Харків : Право, 2008. Т. 1 : Методологічні та історико-методологічні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. 728 с.
2. Райхер В.К. Общественно-исторические типы страхования. Москва ; Ленинград, 1947. 284 с.
3. Хряпченко В.П. Розуміння комплексних галузей українського права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*, 2016. Вип. 36. Т. 1. С. 27–32.
4. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник / М-во освіти і науки України. 4-те вид. Київ : Правова єдність, 2016. 528 с.
5. Правова доктрина України : у 5 т. Харків : Право, 2013. Т. 4 : Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права / Ю.С. Шемшученко, А.П. Гетьман, В.І. Андрейцев, В.В. Костицький, М.В. Краснова ; ред.: Ю.С. Шемшученко. 848 с.
6. Саннікова М.В. До питання комплексних утворень у системі права України (на прикладі аграрного права). *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 27. С. 104–116.
7. Чабаненко М.М. Питання системи аграрного права: до постановки проблеми. *Часоп. Київ. ун-ту права*. 2013. № 1. С. 237–241.
8. Стеценко С.Г., Стеценко В.Ю., Сенюта І.Я. Медичне право України : підручник / за заг. ред. д. ю. н., проф. С.Г. Стеценка. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 507 с.
9. Аніщенко М.А. Співвідношення правовідносин в сфері охорони здоров'я та медичної діяльності: змістовно-структурний аналіз. *Актуальні проблеми теорії та практики правового регулювання галузі охорони здоров'я: проблеми і перспективи* : зб. тез доповідей наук.-практ. круглого столу, присв. 25-й річниці прийняття Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (17.11.2017) / за заг. ред. докт. мед. наук, професора Ю.М. Колесника. Запоріжжя : Вид-во ЗДМУ, 2017. С. 36–40; Гамбург І.А. Місце медичного права в системі права України. *Сучасні аспекти медицини і фармації – 2017* : зб. тез доповідей на Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених та студентів з міжнародною участю, присвяченій Дню науки, 11–12 травня 2017 р. Запоріжжя : ЗДМедУ, 2017. С. 172; Діяльність у сфері охорони здоров'я, її правогалузева належність. *Актуальні проблеми теорії та практики правового регулювання галузі охорони здоров'я: проблеми і перспективи* : зб. тез доповідей наук.-практ. круглого столу, присв. 25-й річниці прийняття Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (17.11.2017) / за заг. ред. докт. мед. наук, професора Ю.М. Колесника. Запоріжжя : Вид-во ЗДМУ, 2017. С. 46–49.
10. Хозяйственное право : учебник / В.К. Мамутов, Г.Л. Знаменский, К.С. Хахулин и др. ; под ред. В.К. Мамутова. Київ : Юринком Интер, 2002. 912 с.
11. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18–22. Ст. 144.
12. Віхров О. Матеріали лекцій з дисципліни «Господарське право». Чернігів, 2016. 76 с.
13. Макаров А. Світло українського бароко. Київ : Мистецтво, 1994. 288 с.

Slabko S.M., Lomonosova L.B. PROBLEMATIC ASPECTS OF DETERMINING THE METHOD OF LEGAL REGULATION OF THE COMPLEX LAW BRANCH

The article is devoted to the research of problematic aspects of determining the method of legal regulation of a complex law branch. The scientific approaches of law theorists and specialists from branch legal sciences are analyzed in relation to the place of complex law branches in the system of law and determination of the method of the complex branch law. Some scholars substantiate their views on the expediency of the existence of complex law branches, while others deny the existence of such an element of the system of law. The authors support the idea of introducing such an element of the system of law as an interbranch complex. In determining the method of legal regulation is cited as an example of the experience of experts in the field of commercial law, who, based on philosophical postulates, found in a single method to combine the two opposite methods, finding a “middle” or “third” element, which has the qualities of contradictory. Conceptual bases for solving these problems are formulated. The branch of law should include such a set of legal rules governing a particular sphere of specific relations as the subject of this branch of law by a single (or dominant) method of legal regulation (civil, administrative, criminal, economic, etc.). If it is possible to distinguish a specific circle of social relations, but their regulation is carried out by a combination of different methods (among which it is impossible to identify the dominant), such a set of norms should be defined as a complex branch (agrarian, etc.). In cases where relations in a particular sphere do not have fundamental specificity (fall under the characterization of other sectoral relations, for example, relations in the branch of health care, education, etc.), they should be subject to the secondary (derivative) formation of a system of law – an interindustry complex with a combination legal regulation of the relevant branch methods.

Key words: method of legal regulation, branch of law, complex, subject of legal regulation, legal relations.